

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY TA‘LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI
BUXORO DAVLAT UNIVERSITETI

«TASDIQLAYMAN»

Buxoro davlat universiteti

Ilmiy ishlar va innovatsiyalar bo‘yicha

profektor T.H.Rasulov

2023-y.

10.00.01 – O‘ZBEK TILI IXTISOSLIGIDA FILOLOGIYA FANLARI
BO‘YICHA FALSAFA DOKTORI (PhD) ILMIY DARAJASINI OLISH
UCHUN TAYANCH DOKTORANT HAMDA MUSTAQIL
IZLANUVCHILAR UCHUN MUTAXASSISLIK BO‘YICHA MALAKAVIY
IMTIHON DASTURI VA BAHOLASH MEZONLARI

Buxoro – 2023

Tuzuvchilar: F.f.d., prof. M.Q.Abuzalova
F.f.n., dotsent. A.R.Axmedov

Taqrizchilar: F.f.d., prof. Y.S.Sayidov
P.f.n., prof. D.N.Yo'ldosheva

Ushbu dastur O'zbek tilshunosligi va jurnalistika kafedrasining 2023-yil, 26-avgustdagi 1-sonli majlisida tasdiqlangan.

Kafedra mudiri D.Z.Rajabov

Ushbu dastur Filologiya fakultetining 2023-yil, 28-avgustdagi 1-sonli majlisida tasdiqlangan.

Fakultet dekani Yo'xsonov

ANNOTATSIYA

O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha 2017–2021-yillarga mo'ljallangan Harakatlar strategiyasida: «...ta'lim tizimini takomillashtirish, sifatlil ta'lim xizmatlari imkoniyatlarini oshirish» alohida ta'kidlangan¹. Bunga ajdodlarimiz ilmiy merosini puxta egallash, jahon fan-texnikasi, ilmiy texnologiyalari yutuqlarini chuqur o'zlashtirish, ilmiy tadqiqotlarning ijtimoiy, iqtisodiy samaradorligini oshirish, ularda nazariya va amaliyot uyg'unligini ta'minlash asosida erishiladi.

10.00.01 – O'zbek tili ixtisosligida filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) ilmiy darajasini olish uchun tayanch doktorant hamda mustaqil izlanuvchilar uchun mutaxassislik bo'yicha malakaviy imtihon dasturi lingvistika sohasining turli sathlarini – til nazariyasi, o'zbek tili tarixi, hozirgi o'zbek tili, dialektologiya, nutq madaniyati, o'zbek tilshunosligi tarixi fanlari masalalarini qamrab oladi. Dastur talabgorning yuqori malakali mutaxassis bo'lishi uchun zarur bo'lgan muhim manbalarni o'z ichiga oladi.

Mustaqillik yillarida respublikamizda milliy ma'naviyatimiz, o'zligimizning asosiy manbalaridan bo'lgan tilimizga, uni ilmiy tadqiq etuvchi tilshunosligimizga tom ma'noda e'tibor qarotildi va bu jarayon izchil davom etmoqda. O'tgan davr mobaynida o'zbek tilshunosligida fan taraqqiyoti dinamikasi sezilarli darajada yuksaldi. Bunda jahon tilshunosligi yutuqlaridan o'rinni foydalanish, ularni amalda qo'llash o'z ijobiy natijalarini berdi hamda erishilayotgan yutuqlarimiz nafaqat mamlakatimiz tilshunosligida, balki jahon tilshunosligida ham ma'lum bo'lib bormoqda.

O'zbek tilshunosligi XX asrgacha bo'lgan taraqqiyot bosqichida asosan lug'atchilik bilan mashg'ul bo'ldi. Turli lug'atlar tuzilib, ular o'zbek adabiy tilining taraqqiyotida, milliy yaxlitlikni ta'minlashda alohida ahamiyat kasb etdi.

XX asrda shakllanib, uning 80-yillarigacha hukm surgan o'zbek formal (tavsifiy) tilshunosligi o'zbek adabiy tilining me'yoriy qoidalarini ishlab chiqish va akademik grammatikalar yaratish, tegishli lug'atlar tuzish va chop etish bo'yicha ulkan ishlarni amalga oshirdi.

XX asrning oxirgi choragida ish boshlagan o'zbek substansial tilshunosligi o'zbek tilshunosligi oldiga 30-40-yillarda qo'yilgan va 40-50-yillarda amalga oshirilgan vazifasi – o'zbek tili turli sath birliklarining zamonaviy tahlil usullarida berilgan mukammal tavsifi, belgilangan adabiy til me'yorlari, ta'limning turli bosqichi uchun yaratilgan o'quv qo'llanmalari, darslik hamda lug'atlar asosida to'laqonli nazariy tushunchalar hosil qilish, xususiyliklarda umumiylikni,

¹Uzbekiston Respublikasi Prezidentining «Uzbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bуйinча Харакатлар стратегияси тўғрисида»ги Фармони // Uzbekiston Respublikasi Konun хужжатлари тўғрисида – Тошкент. 2017 - Б 39

hodalarda mohiyatni, oqibatlarida sababni, voqeliklarda imkoniyatni ochish ishlarini amalga oshirdi. O'zbek tilining yaxlit milliy substansial ta'limoti yaratildi.

O'zbek tilshunosligi yangi asrda antropotsentrik mohiyat kasb etdi. O'zbek tili lisoniy imkoniyatlarining nutqiy voqelanishini tadqiq qiluvchi substansial-pragmatik paradigma, til va madaniyat mushtarakligini o'rganuvchi etnolingvistika, lingvomadaniyatshunoslik, til va bilim mushtarakligini tekshiruvchi lingvokognitologiya, til va sotsium munosabatini o'rganuvchi sotsiolingvistika bo'yicha ham qator tadqiqotlar amalga oshirilmoqda. Jahon tilshunosligida XXI asrga kelib til tadqiqiga antropotsentrik, sotsiolingvistik, etnolingvistik, psixolingvistik, neyrolingvistik, pragmatolingvistik, lingvokulturologik, lingvopoetik aspektda yondashuvlarning rivojlanishi ham shu omil bilan bog'liq.

O'zbek tilshunosligi milliy tilshunoslik fani sifatida rivojlanish bilan birga, jahon tilshunosligi yutuqlaridan ham oziqlanmoqda, o'zi ham uning xazinasiga munosib hissa qo'shmoqda. SHu bois dasturda umumiy tilshunoslikning dolzarb masalalariga doir jihatlar ham qamrab olinishi zarur deb topildi. Zero, etuk mutaxassislarni tayyorlash talabi shunday yo'l tutishni taqozo qiladi. Til va tilshunoslik haqidagi bilimlar uyg'unligi dasturning asosini tashkil qiladi.

Mazkur dastur BuxDU huzuridagi Filologiya fakulteti o'zbek tilshunosligi kafedrasida ishlab chiqilib, universitet Ilmiy kengashiga va OAKga ma'qullash uchun yo'llandi.

Metodologik masalalar

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoev asarlari, nutqlari va suhbatlarida jamiyat hayotida o'zbek tilining davlat tili maqomidagi o'mi va ahamiyati haqida bildirilgan fikrlar. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoevning «O'zbekiston Respublikasining «Davlat tili haqida»gi Qonuni qabul qilinganining o'ttiz yilligini keng nishonlash to'g'risida»gi PQ-4479-son Qarori. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «O'zbek tilining davlat tili sifatidagi nufuzi va mavqei tubdan oshirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi farmoni, 2019 yil 21-oktyabr. «Ona tili – bu millatning ruhi» iborasining mohiyati. I.Karimovning «Yuksak ma'naviyat–engilmas kuch» asarining mohiyati. O'zbekiston Respublikasining «Davlat tili haqida»gi qonuni (1989-yil 21-oktabr, 1995-yil 25-dekabr), uning mohiyati. Qonunning jamiyat hayotidagi va o'zbek tili rivojidagi ahamiyati.

O'zbekiston Respublikasining «Lotin yozuviga asoslangan o'zbek alifbosini joriy etish to'g'risida»gi qonuni (1993-yil 2-sentabr, 1995-yil 6-may) ning mazmuni va ahamiyati. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining «O'zbek tilining asosiy imlo qoidalari»ni tasdiqlash haqida»gi qarori (1995-yil 24-

avgust). O'zbekiston Respublikasi Prezidentining fan va ta'lim haqidagi farmon va qarorlari hamda hukumatimizning fan-texnika taraqqiyotini hamda ta'lim mazmuni sifatini takomillashtirishga doir qarorlari, me'yoriy hujjatlari.

Tilshunoslik metodologiyasi masalalari. Tilshunoslikda empirik va nazariy bosqichlar. Falsafiy bilishning "empirik-bilish – nazariy bilish – empirik bilish" uzluksiz zanjiri. Tadqiq ob'ekti va predmeti. Tadqiqot manbasi. Tadqiqot metodologiyasi va uning turlari. Formal mantiqning metodologik roli. Dialektik mantiq. Dialektikaning metodologik tamoyillari.

Lingvistik tadqiqot metodlari. Sinxronik formal-tavsifiy metod. Qiyosiy-chog'ishtirma tavsifiy metod. Qiyosiy-tarixiy metod. Statistik tahlil metodi. Komponent tahlil metodi. Lingvistik modellashtirish va uning turlari. Substansial tahlil metodi va boshqalar.

Tilning nazariy masalalari. Tilga tizim sifatida yondashuv. Til, lison, nutq. "Lison-me'yor-nutq" trixotomiyasi haqida. Lisoniy paradigma. Lisoniy ziddiyatlar va ular ko'rinishlari. Lingvistik birliklarda umumiylik-xususiylik, mohiyat-hodisa dialektikasining namoyon bo'lishi. Til va nutq dixatomiyasida paradigmatic va sintagmatik munosabatlarning voqelanishi.

Tilshunoslik va semiotika. Til struktur modellarining oddiy kodlar va signallar tizimi bilan qiyoslana boshlanishi.

Tilning asosiy va oraliq sath (yarus)lari.

Til va jamiyat orasidagi munosabatning fandagi tadqiqi. Tilning jamiyatga va jamiyatning tilga ta'siri. Til va tafakkur munosabati. Til va mafkura. Til siyosati. O'zbekistonda istiqol va til siyosati.

Til taraqqiyotining ichki va tashqi qonunlari.

SHo'ro davrida o'zbek tiliga rus tilining tazyiqi. Istiqol va o'zbek tili. O'zbek tili – o'zbek millatining ruhi. O'zbek nutqi – milliy mafkuraning muhim tarkibiy qismlaridan biri sifatida. Til va ma'naviyat, til va yozuv.

Istiqol va o'zbek tili leksikasi. Istiqol va o'zbek grammatikasida o'zgarishlar. Istiqol va o'zbek imlosida o'zgarishlar. So'z yasash tizimida o'zgarishlar. Til grammatik qurilishi talqinining milliy mafkuraga ta'siri.

Tillarni tasniflash asoslari. Tipologik tasnif. Til tiplari. Tillarning morfologik tasnifi.

Qiyosiy-tarixiy tilshunoslikning vujudga kelishi va rivojlanishi. Y'osh grammatiklar maktabi. F.de Sossyur ta'limoti va strukturalizm. Praga lingvistik maktabi. Qiyosiy-tarixiy tilshunoslik, uning taraqqiyot etaplari:

- a) A.Shleyxer ta'limotining mohiyati. Til biologik organizm sifatida;
- b) «Yosh grammatikachilar» qarashlarining mohiyati. A.Shleyxer ta'limotining inkor etilishi, tilning ijtimoiy tomoniga e'tiborning kuchayishi;

v) F. de Sossyur – tilshunoslikda ijtimoiy yoʻnalishning asoschisi. Tilshunoslikda ijtimoiy yoʻnalish va sotsiolingvistik. Topiklar – sotsiolingvistikning asosi. Nuruq jamiyati. Nuruq jarayoni ishtirokchilari. Soʻzlovchi va tinglovchi mansub boʻlgan ijtimoiy-madaniy va kasbiy tabaqa. Tabaqaning nuqqa ta siri.

Oʻzbek tili va tilshunosligi tarixi

Oʻzbek tili tarixi. Oʻzbek xalqi va tili tarixi, uning oʻrganilish darajasi. Oʻzbek xalqi va tilining shakllanishi. Oʻzbek tili tarixini davrlashtirish masalasi. “qadimgiturkiy tili”, “eski turkiy tili”, «eski oʻzbek tili», «hozirgi oʻzbek tili» tushunchalari haqida.

Qadimgi turkiy yozma yodgorliklar tili va uning oʻzbek tilining shakllanishidagi ahamiyati (V-X asrlar). Qadimgi turkiy tili, uning runik va uygʻur yozuvlari. Bu yozuvlardagi birtoshlar, yodgorliklar. Qadimgi turkiy tilning oʻzbek adabiy tilining shakllanishidagi roli.

XI-XIV asrlarda Oʻrta Osiyo va Oltin Oʻrda hududlarida yaratilgan adabiy yodgorliklar tili. Mahmud Koshgʻariyning tilshunoslik va tili nazariyasi sohasidagi xizmatlari. “Qutadgʻu biligʻ”, “Hibat ul-haqoyiq” asarlarining tili va uslubi. XIV asr oxiri va XV asrning birinchi yarmidagi oʻzbek adabiy tili va uning shakllanish manbalari.

Alisher Navoiy – eski oʻzbek adabiy tilining asoschisi. Alisher Navoiyning ona tili rivojiga qoʻshgan buyuk xizmatlari. Shoir asarlari tilida leksik va grammatik meʼyorlarning belgilanishi. “Muhokamat ul-lugʻatayn” va uning oʻzbek tili taraqqiyotida tutgan oʻrni. Oʻzbek adabiy tili taraqqiyotini oʻrganishda Bobur asarlarining ahamiyati. “Boburnoma”ning tili xususiyatlari. Lugʻatchilik tarixi. XV-XIX asrlarda eski oʻzbek tili boʻyicha yaratilgan lugʻatlar. Oʻrta asr oʻzbek leksikografiyasi taraqqiyoti: Toʻle Imoniy Hiraviyning “Badyi ul-lugʻat”, “Sanglohi”, “Lugʻati atrakiya”, “Xulosa Abbosi” – (“Sanglohi”ning qisqa varianti), Muhammad Rizo Xokasning “Muntahob ul-lugʻat”, eski oʻzbekcha-turkcha “Abushqa” lugʻatining yuzaga kelishi.

XIX asr oxiri va XX asr boshlaridagi oʻzbek adabiy tilining asosiy xususiyatlari. Oʻzbek tilida publisistik uslubning paydo boʻlishi va shakllanishida oʻsha davr maʼnolari tilining oʻrni. Eski oʻzbek tilida unli va undoshlar tizimi. Eski oʻzbek tilining morfologik xususiyatlari. Eski oʻzbek tilining sintaktik xususiyatlari.

Oʻzbek tilshunosligi shakllanishining ilk davri. Abu Nasr Forobiyning (873-950) lingvistik qarashlari. Uning hissiy va idrokiiy bilish, umumiylik-xususiylik dialektikasi xususidagi qarashlari.

Abu Rayhon Beruniyning (973-1048) lingvistik qarashlari. Uning “Saydana” asari tahlili. Asarda 4500 dan ortiq turli xil oʻsimliklar nomlarining izohlanishi. Asarning lugʻat tarkibi.

Ibn Sining (980-1037) lingvistik qarashlari. “Asbobi hudud al hudud” asari haqida. Asarning umumiy fonetika masalalariga bagʻishlanganligi. Ibn Sining A.S.Trubetskoydan bir necha asr oldin korrelyativ undoshlarni ajratishga eʼtibor berganligi (k-g, q-gʻ).

Qoraxoniylar davri tilshunosligi (Mahmud Koshgʻariyning tilshunoslik merosi). Davr va ijtimoiy buyurtma. Mahmud Koshgʻariyning hayoti va faoliyati. Uning “Devonu lugʻoti turk” asari tahlili: asarning topilishi, tarjimai haqida. Mahmud Koshgʻariy qiyosiy-tarixiy tilshunoslik asoschisi sifatida.

Oʻzbek tilshunosligining yangi davri. XX asr boshlarida Fitrating, Mahmudxoʻja Behbudiy, Avloniyning lingvistik qarashlari. Ular asarlari tahlili. Ashurali Zohiriyning lingvistik merosi (1885-1937). Uning “Imlo” (1916) kitobi. Punktatsiya boʻyicha qarashlari.

XX asr ikkinchi yarmi oʻzbek tilshunosligining shakllanishi va rivojlanishi. Oʻzbek formal tilshunosligining shakllanishi va taraqqiyoti. F.Kamolov, U.Tursonov, G.Yulnurov, U.Tursonov, A.Gʻulomov, S.Usmonov, O.Usmonov, Sh.Shaobdurahmonov, M.Asqarova, Gʻ.Abdurrahmonov, E.Fozilov, T.Ibragimov, F.Abdullaev kabi olimlarning lingvistik faoliyatlari haqida. A.Gʻulomov va oʻzbek tilshunosligi taraqqiyoti. Uning “Oʻzbek tilida aniqlovchilar” (1940), “Oʻzbek tilida kelishiklar”, “Badiiy asar tili haqida” (1941), “Oʻzbek tilida tarixiy soʻz yasalishi muammolari” (1955, doktorlik dissertatsiyasi), “Sintaksis” boʻyicha asarlari tahlili. Toshkent va Samarqand ilmiy tilshunoslik maktablarining izdoshlari: A.Hojiev, S.Ibrohimov, I.Rasulov, R.Qoʻngʻurov, J.Muxtorov, M.Mirtojiev, V.V.Reshetov, N.Mamatov, A.Mahmudov, J.Omonturdev kabi olimlarning oʻzbek tilshunosligi taraqqiyotiga qoʻshgan hissalar haqida. Oʻzbek tilining leksikologiyasi va terminologiyasining rivojlanishida asosiy omil boʻlgan ichki imkoniyatlar rolining kuchayishi. B.Bafoev, T.Mullaev, S.Gʻoibov, I.Qoʻchqortoev, S.Karimov, T.Mirzaqulov, Z.Doʻsimov, E.Begmatov, R.Rasulov kabi olimlarning tilshunoslik taraqqiyotidagi oʻrni masalasi. Oʻzbek nutqi madaniyati masalalariga eʼtiboring kuchayishi.

Oʻzbek tilshunosligida strukturalizm. Oʻzbek tilshunosligiga strukturalizمنى kirib kelishi. Til va nutqni farqlashning shakllanishi. Mazmuniy sintaksis strukturalizمنى koʻrinishi sifatida. N.Mahmudov, A.Nurmonovlarning qarashlari. “Oʻzbek tilining mazmuniy sintaksisi” asari haqida.

Oʻzbek substansial lingvistikasi strukturalizمنىing mustaqil yoʻnalishi sifatida. Uning ilidizlari va metodologik asoslari.

O'zbek substansial tilshunosligi asoslari. "Sposoby sintaksicheskoy svyazi i aktualnye voprosy tyurkskogo sintaksisa. Tezisy formarno-funksionalnogo issledovaniya" (Sovetskaya Tyurkologiya. – 1988. – № 4. – S. 103-106.), "Struktura predlozheniya i aktualnye voprosy sintaksisa Tyurkskix yazikov" (Tezisy formarno-funksionalnogo issledovaniya // Sovetskaya Tyurkologiya. – 1984. – № 5. – S. 3-10) tezislari haqida. "Til va nuq" (–Toshkent: O'qituvchi, 1989), "O'zbek tili sistem leksikologiyasi asoslari" (–Toshkent: O'qituvchi, 1989) asarlarida substansializm tahlili asoslari.

O'zbek substansial tilshunosligining shakllanishida Buxoro lingvistik maktabi va unda H.G.'Ne'matovning o'rni.

O'zbek tilshunosligi XXI asrda. O'zbek tili tadqiqiga antropotsentrik, sotsiolingvistik, etimologiyatik, psixolingvistik, neyrolingvistik, pragmatolingvistik, lingvokulturologik, lingvopoetik aspektida yondashuvlarning rivojlanishi. Kompyuter lingvistikasi ravnaqi. O'lim lisoniy tasvirining xarakteri. O'zbek tilini substansial-pragmatik aspektida tadqiq qilish vazifalari. O'zbek tilini lingvokulturologik tahlil qilish asoslari va vazifalari. O'zbek tilini sotsiolingvistika jihatidan tahlil qilish asoslari. O'zbek tilini psixolingvistik tahlil qilish asoslari. Nutqiy faoliyat nazariyasi.

O'zbek shevashunosligi (dialektologiyasi)

Hozirgi o'zbek tilining dialektal asoslari. Umumxalq tili va uning shakllari (ilk bosqichlari: sheva, lahja, dialekt, so'zlashuv; yuqori bosqichlari: adabiytil, milliy (adabiy) til kabi) va ularning o'zaro munosabati. Hozirgi o'zbek adabiy tilining shakllanishi va rivojlanishida qarluq, qipchoq va o'g'uz lahjalarning o'rni va ahamiyati. O'zbek shevalarida «kon»lashish, uning yuzaga kelish sababi va genezisi. O'zbek shevalarida unillar va undoshlarning adabiy titdagi undoshlardan sifat hamda miqdor jihatidan farqlanishi. O'zbek shevalarida so'z yasalishi. O'zbek shevalarida morfologik kategoriyalar. O'zbek shevalarida yordamchi so'zlar. O'zbek shevashunosligi tarixidan.

Hozirgi o'zbek tili

Fonetika-fonologiya. Fonema va tovush munosabati. Hozirgi o'zbek adabiy tili unillari va undoshlari paradigmasi va paradigmatik munosabatlari. Nutqning fonetik jihatidan bo'linishi.

Leksikologiya va uning turlari. Leksema va so'z. Leksemaning ifoda plani (nomena), maznun plani (semema). Semema va tushuncha. Semema va nuqiy ma'no. Semema va grammatik ma'no. Sememaning tarkibi. Sema turlari. Leksik sinonimiya. Sinonimik darajalanish (graduonimiya). Leksik antonimiya.

Sinonimiya va antonimiya munosabati. Gironimiya, graduonimiya, partonimiya. Lug'aviy sistema va mikrosistemalar. O'zbek tili leksikasida eskirgan qatlam. Ekspressivlikning ifodalash usullari.

O'zbek tili onomasiologiyasi. Turlari va tarkibi.

O'zbek tilining frazeologik birliklar tizimi. Perifrazaning yondash hodisalariga munosabati.

Termin va terminologiya tushunchalari haqida. Terminlarni me'yorlash tamoyillari. Terminologik lug'atlar va ularni tuzish prinsiplari. Terminologiyada omonimiya va sinonimiya hodisalariga, polisemiya munosabat. O'zbek tili terminologik tizimlari boyishining ichki imkoniyatlari. O'zbek tili terminologik tizimlari boyishining tashqi imkoniyatlari (arabcha, forschcha, ruscha va baynalmilal o'zlashtirmalar). Mustaqillik davri o'zbek terminologiyasi tamoyillari.

Leksikografiya. Lug'at, uning an'anaviy hamda zamonaviy turlari. Til korpusi. O'zbek o'quv leksikografiyasi holati. O'zbek milliy leksikografiyasi nuqumolari.

Morfemika. Morfemaning lisoniy tizimdagi o'rni. Morfema va qo'shimcha. Leksema va morfema munosabati. Morfema variantlari. Morfemalar tasnifi. Affiksial morfemalar va ularning turlari. Morfemika va morfologiyaning dolzarb nuqumolari.

Derivatsiya. Derivatsiya va so'z yasalishi.

So'z morfem tarkibidagi tarixiy o'zgarishlar: soddalanish, ixtisoslashish, morfologik qayta bo'linish, tublashish. Unumsiz so'z yasash qoliplari. Yasama so'z va yasalgan so'z.

Morfologiya. Grammatikaning tarkibiy qismlari, munda'rajasi. Grammatika va milliylik, milliy ma'kura. Grammatik kategoriya. Grammatik ma'no va uning turlari. Umumiy, oralq va xususiy grammatik ma'nolar.

Morfologik kategoriyalar tasnifi. Tasniflovchi kategoriyalar. Sintaktik kategoriyalar.

So'z turkumlarini tasniflash tamoyillari va tasnif turlari. So'z turkumlarini tasnifga an'anaviy va zamonaviy yondashuvlar. So'z-gaplarning xususiyatlari va turlari.

Sintaksis. Valentlik. Leksema va grammatik shakl valentligi nuqtda so'zlarni o'zaro aloqalarga kirish omili sifatida.

So'z birkimasi. Lisoniy sintaktik qolip tushunchasi.

Gap lisoniy birlik sifatida. Gapning minimal sintaktik qolipi. Gap markazi. Gap va so'z kengaytiruvchilari.

Kesim-gap markazi va uning uyushtiruvchisi. Ega, uning gap qurilishidagi o'rni. Kirish va kiritmalarning gapning lisoniy va nuqiy ko'rinishlaridagi o'rni. Gap bo'laklarning uyushtirish hodisasi. Kesimning uyushtirishi.

Uyushgan gap. Uyushgan gap qoliplari va ularning nutqiy voqelanishi, ularda uyushiruvchi vosita. O'zbek tilshunosligida uyushgan gaplarning tadqiqi muammolari.

Qo'shma gap. Uning ajratilish tamoyillari. Sodda gapga munosabati. Qo'shma gapning serqirraligi va tasnifi masalalari.

Nutq madaniyati va uslubshunoslik. Onomasiologiya. Adabiy til va nutq madaniyati. Nutq madaniyati – tilshunoslik bo'limlaridan biri sifatida. O'zbek uslubshunosligining o'rganilish darajasi. O'zbek tilining funksional uslublari va ularning o'ziga xos xususiyatlari. Badiiy uslubning o'ziga xos xususiyatlari. Badiiy matnning asosiy xususiyatlari. Lingvopoetika haqida tushuncha. Ijodkor badiiy nutqini lingvopoetik tadqiq qilish asoslari.

Onomastika sohasi va uning tadqiqot obyekti. O'zbek antroponimiyasi va uning xususiyatlari. Atoqli otlarning tiplari va o'ziga xos xususiyatlari. Etnonimiya haqida tushuncha va o'zbek etnonimlari. Toponimika – tilshunoslikning bo'limi sifatida. Toponimlarning tarkib topishida nolisoniy omillarning roli. O'zbek toponimiyasining o'rganilish darajasi.

Tayanch doktorantura (PhD)ga kiruvchilar uchun sinov imtixonining javoblari ni baholash umumiy mezonlari

Ball	Bilim darajasi
1	2
86-100	Javoblarda fanning mavzulari vasavollari bo'yicha ijodiy fikrlash mavjud bo'lsa, mamlakatimizda modernizatsiyalash jarayonlarini jadallashtrish, demokratik islohatlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish konsepsiyasidan kelib chiqqan vazifalarni bajarish yo'llari o'z aksini topgan bo'lsa, qo'yilgan muammoni echish bo'yicha tavsiyalar bergan bo'lsa, savol bo'yicha javobda mustaqil mushohada yuritilgan bo'lsa, tavsiyalarni amaliyotga qo'llash tartiblari ko'rsatilgan bo'lsa
71-85	O'z javobida qo'yilgan savol bo'yicha mustaqil mushohada yuritilgan bo'lsa, ularning mohiyatini deyarli to'liq ochib bergan bo'lsa, qo'yilgan muammoni echish bo'yicha o'z tavsiyalarini bergan bo'lsa
55-70	Javobida fan bo'yicha variantga kiritilgan savollarga qisman javob bergan bo'lsa, asosiy tushunchalarga bergan izohi kam bo'lsada, mavjud bo'lsa
0-54	Javobida qo'yilgan savol mazmunini umuman yoritilmagan bo'lsa, izohlamavjud bo'lmasa, ya'ni talabgor javobida qo'yilgan savollar bo'yicha umuman tasavvurga ega emasligi aniq bo'lsa

Izoh: Tayanch doktorantura kirish imtihonlari bo'yicha topshiriladigan birinchi fan (mutaxassislik yoki chet tili) umumiy balining 50% dan kam ball to'plagan talabgorlar keyingi bosqichga o'tkazilmaydi.

10.00.01 – o'zbek tili ixtisosligi bo'yicha baholash mezonlari

№	Umumiy ball	Tayanch doktorantura (PhD)ga kiruvchining bilim darajasi	Savol nazariy bo'lsa	
			Xususiy ball	
1	18-28	Qo'yilgan savollar mazmunan aniq yoritilib, demokratik isloholat va jarayonlarning mazmunan mohiyati to'liq ochib berilgan; O'zbekistonda amalga oshirilayotgan iqtisodiy, ijtimoiy isloholat tahlili va ularning amaliy samaralari, natijalari va hayotga tadbir etilishi bo'yicha mustaqil, ijodiy fikr mavjudligi; Javoblarda mantiqiy yaxitlikka erishilgan va umumiy xulosalar chiqarish qobiliyatiga ega; Imlo va stilistik xatolarga yo'l qo'yilmagan.	8-10	6-8
2	13-19	Materialni chuqur tushunadi, savolga to'liq javob bergan, lekin ayrim noaniqliklarga yo'l qo'yagan, faktlarga to'g'ri baho bera olgan, mustaqil fikrlash va xulosalarni asoslay olish qobiliyatiga ega, javobda mantiqiy ketma-ketlikka amal qiladi, masalani hal qilishga umuman ijodiy yondasha olgan, javobda doktorantura (PhD)ga kiruvchining mustaqil mushohada yuritish qobiliyati seziladi; ijodiy yondoshuv mavjud;	6-8	2-4
3	4-8	Muammoni tahlil qilish qobiliyatiga ega.	13-19	0-1
4	0-3	Savolga javobda masalaning mohiyatini tushunilgan, ammo mazmun va natijalar yuzaki yoritilgan; Mushohada bayonida fikr tarqoqligi kuzatiladi; Javoblarda mantiqiylik tamoyili buzilgan; Tasavvurga ega, lekin tahlil yo'q.	2-3	1-2
		Savol bo'yicha aniq tasavvurga ega emas; Umuman javob yozilmagan; Noto'g'ri javob va ma'lumot berilgan;	0-1	4-8
			0-3	

		О'quv adabiyotidan ayнан so'zma-so'z ko'chirilgan	
		Savol amaliy (masala yechish) bo'lsa	
1	14-18	Masalani yechishda ilmiy - ijodiy yondoshgan; Amaliy topshiriq tahlili va ulaming amalioyonga tadbir e'tilishi bo'yicha mustaqil, ijodiy fikr va mulohazalar mavjud, amaliy topshiriq to'liq bajarilgan;	5-6
		Javoblarda mantiqiy uxaltilikka erishilgan va uqimiy xulosalar chiqarish qobiliyatiga ega; Imlo va stilistik xatolarga yo'l qo'yilmagan;	4-5
			0-2
			14-18
2	9-13	Javob to'g'ri yozilgan, ammo noaniqliklar, hisob-kitoblarda chalkashliklarga yo'l qo'yilgan, amaliy topshiriq to'liq bajarilmagan lekin e'itimiga ilmiy-ijodiy yondashilgan;	5-6
		Javobda PhD doktoantitragda kituvchiqning mustaqil mushohada yuritish qobiliyati seziladi; Ijodiy yondoshuv mavjud;	3-4
		Amaliy topshiriqni tahlil qilish qobiliyatiga ega;	1-2
			0-1
			9-13
3	4-8	Masalalning mohiyati tushinilgan, ammo mazmun va natijalar yuzakli yotirilgan, amaliy topshiriq to'liq bajarilmagan;	3-4
		Mushohada bayonida va topshiriqni echishda fikr tarqovdigi kuzatiladi;	1-2
		Javoblarda mantiqiylik tamoyili buzilgan.	1-1
		Topshiriqni yoritishda va uni amaliy jihatdan asoslashda tasavvurga ega, ammo tahlil va xulosa yo'q;	0-1
			4-8
4	0-3	Masalalning qo'yilishi bo'yicha aniq tasavvurga ega emas;	4-8
		Uqimtan javob yozilmagan; amaliy topshiriqning echilmi yo'q;	0-3
		Noto'g'ri javob va ma'lumot berilgan;	
		O'quv adabiyotidan ayulan so'zma-so'z ko'chirilgan.	

Forudalangan adabiyotlar ro'yxati

a) metodologik adabiyotlar:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентини Ш.М.Мирзиёевнинг «Ўзбекистон Республикасининг «Давлат тили хақида»ги Конунни кабул қилинганининг ўттиз йиллигини кенг нишонлаш тўғрисида»ги ПҚ-4479-сон Қарори.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Ўзбек тилининг давлат тили сифатидати нуфузи ва мавқенини тубдан ошириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги фармони, 2019 йил 21 октябр.
3. Ўзбекистон Республикасининг «Давлат тили хақида»ги конунни (1989 йил 21 октябр; янги тахрири – 1995 йил 21 декабрь).
4. Ўзбекистон Республикасининг «Лотин ёзувига асосланган ўзбек алифбосини жорий этиш тўғрисида»ги конунни (1993 йил 2 сентябрь; янги тахрири – 1995 йил 6 май).
5. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Мақамасининг «Ўзбек тилининг асосий имло қоидалари»ни тасдиқлаш хақида»ги 339-сонли қарори (1995 йил 24 август).
6. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2016 йил 13 майдаги ПФ-4797-сонли «Алишер Навоий номидаги Тошкент давлат ўзбек тили ва адабиёти унверситетини ташкил этиш тўғрисида»ги Фармони / «Халқ сўзи» газетаси. – 2016 йил. – 14 май.
7. «Давлат тили хақида» (Ўзбекистон Республикасининг «Давлат тили хақида»ги конунни матнлари, конунности хужжатлар, конунни амалга ошириш йўлидаги муаммо ва ечимлар) (тузувчи – Н. Жумахўжа). – Т., 2008.
9. Мирзиёев Ш. М. Буюк келажатимизни мард ва олжаноб халқимиз билан бирга қурамыз. – Т.: Ўзбекистон, 2017. – 488 б.

b) ilmiy-metodik adabiyotlar:

1. Абдуазизов А. Ўзбек тили фонологияси ва морфонологияси. – Т., 1992.
2. Абдуллаев Ф. Ўзбек тилининг Хоразм шевадари. – Т., 1961.
3. Абдурахмонов Ф. Қўшма гап синтаксиси. – Т., 1964.
4. Абдурахмонов Ф., Рустамов А. Қадимги туркий тили. – Т., 1982.
5. Абдурахмонов Ф., Шукуров Ш. Ўзбек тилининг тарихий грамматикаси. – Т., 1973, 2009.
6. Берматов Э. Хозирги ўзбек адабий тилининг лексик қатлавлари. – Т., 1985.
7. Доннёрв Р. Ўзбек тили техник терминологиясининг айрим масалалари. – Т., 1977.
8. Доннёрв Х. Ўзбек халқининг шажара ва шевадари. – Т., 1968.
9. Кононов А.Н. Грамматика современного литературного узбекского языка. – М.–Л., 1960.
10. Маматов Н. Хозирги ўзбек тилида қўшма сўзлар. – Т., 1966.
11. Мухторов А., Сапақулов У. Ўзбек адабий тили тарихи. – Т., 1995 (1-160).
12. Немагов Х. Ўзбек тили тарихий фонетикаси. – Т., 1992.
13. Нурмонов А. Ўзбек тилишунослиги тарихи. – Т., 2002.
14. Нурмонов А., Махмудов Н., Ахмедов А., Солиқўжаева С. Ўзбек тилининг мазмуний синтаксиси. – Т., 1992.

15. Махмудов Н., Нурмонов А. Ўзбек тилининг назарий грамматикаси. Синтаксис. -Т., 1995.
16. Раҳматуллаев Ш. Ўзбек фразеологизмининг баъзи масалалари. -Т., 1965.
17. Решетов В.В., Шобдуррахмонов Ш. Ўзбек диалектологияси. -Т., 1962, 1978.
18. Санакулов У. Ўзбек адабий тили тарихи. -Т., "Фан", 2001 (-289).
19. Sanaqulov U. O'zbek uzoqta adabiy tili fonetik, morfologik me'yorlari ning ikk shakllanishi va taraqqiyo't bosqichlari (Monografiya, II). -Toshkent: "Navro'z" nashriyoti, 2014 yil, 209 bet.
20. Туррунов У., Мухторов Ж., Раҳматуллаев Ш. Хозирги ўзбек адабий тили. -Т., 1965, 1990.
21. Фитрат А. Ўзбек тили қондалари тўғрисида бир тажриба. Сарф. Наҳв. Фитрат А. Танланган асарлар. IV жилд. -Т., 2006. -Б.140 -213
22. Ўзбек тили грамматикаси. I-II том. -Т., 1975-1976.
23. Гуломов А., Асқарова М. Хозирги ўзбек тили. Синтаксис. -Т., 1965.
24. Хожиев А. Фелд. -Т., 1973.
25. Хожиев А. Ўзбек тилида сўз ясаллиши. -Т., 1989.
26. Хожиев А. Термин танлаш мезонлари. -Т., 1996.
27. Хожиев А. Ўзбек тили морфологияси, морфемкаси ва сўз ясаллишининг назарий масалалари. -Т., 2010.
28. Nigmatov A. Lingvistik tadqiqot metodologiyasi va metodlari. -Т., 2010.

di o'zbek tili solilanti bo' yisla qo' shinsla adabiyotlar:

1. Абдуллаев Ф. Сўзлар ўзаро қандай боғланиди? -Т., 1974.
2. Абдусалидов А. Газета жанрлари тили ва услуби. - Самарқанд, 2001.
3. Адабий норма ва нутқ маданияти. -Т., 1983.
4. Бегматов Э. Маматов А. Адабий норма назарияси. 1-3-қисмлар. -Т., 1997-1999.
5. Бозоров О. Ўзбек тилида даражаланиш. -Т., 1995.
6. Дониёров Х. Алишер Навоий - ўзбек адабий тилининг асосчиси. - Самарқанд, 1985.
7. Дўсимов З., Тилдаева М. Топонимика асослари. -Т., 2002.
8. Иванов С.Н. Родословное древо тюрк Абул Газихана (Грамматический очерк). -Т., 1969.
9. Искандарова Ш. Тил системасига майдон асосида ёндашув. -Т., 2007.
10. Ишаев А. Қорақалпоғистондаги ўзбек шевалари. -Т., 1977.
11. Йўлдошев Б., Қурбонов Т. Бадиий асар тили ва услуби масалалари. - Самарқанд, 2004.
12. Йўлдошев М. Бадиий матн ва унинг лингвистик таҳлили асослари. -Т., 2007.
13. Йўлдошев М. Бадиий матн лингвистикаси. -Т., 2008.
14. Маммажонов А. Қўшма гап стилистикаси. -Т., 1990.
15. Махмудов Н. Ўзбек тилидаги содда гапларда семантик-синтактик асимметрия. -Т., 1984.
16. Мирзаев М. Ўзбек тилининг Бухоро гулла шевалари. -Т., 1969.

17. Миртожиев М. Ўзбек тилида полисемия. -Т., 1975.
18. Миртожиев М. Ўзбек тили лексикологияси ва лексикографияси. -Т., 2000.
19. Миртожиев М. Ўзбек тили семасиологияси. -Т., 2010.
20. Мукаррамов М. Хозирги ўзбек адабий тилининг илмий стили. -Т., 1984.
21. Алишер Навоий. «Мухокаматул дугатайн» (Истаган нашри).
22. Нематов Х., Расулов Р. Ўзбек тили систем лексикологияси асослари. -Ташкент: Ўқитувчи, 1995.
23. Нематов Х. Лингвистик тадқиқ методикаси, методологияси ва методлари. -Бухоро, 2006.
24. Нематов Х., Бозоров О. Тил ва нутқ. -Ташкент: Ўқитувчи, 1993.
25. Нурмонов А. Гап ҳақида синтактик назариялар. -Т., 1988.
26. Нурмонов А. Ўзбек тили фонологияси ва морфологияси. -Т., 1990.
27. Нурмонов А. Лисоний белги хусусиятлари ҳақида. -Т., 1992.
28. Нурмонов А. Структур тишунослик: илдиэлари ва йўналишлари. -Т., 2006.
29. Рустамов Т. Соф кўмакчилар. -Т., 1991.
30. Сайдуллаев А. Хозирги ўзбек адабий тилида кириш бўлак. -Т., 1972.
31. Сайдуллаева Р., Менглиева Б. ва бошқ. Хозирги ўзбек адабий тили. -Ташкент: ФТМ, 2010.
32. Скворцов Л.И. Теоретические основы культуры речи. -М., 1980.
33. Солиқова М. Фелд стилистикаси. -Т., 1984.
34. Телия В.Н. Коннотативный аспект семантики номинативных единиц. -М., 1986.
35. Умуруқлов Б. Постик нутқ лексикаси. -Т., 1990.
36. Усмонов С. Ўзбек терминологиясининг баъзи масалалари. -Т., 1968.
37. Фозилов Э. Ўзбек тилининг тарихий морфологияси. -Т., 1966.
38. Шомасқудов А. Ўзбек тили стилистикаси. -Т., 1974.
39. Шухуров Ш. Ўзбек тилида фелг замонлари тараққиёти. -Т., 1976.
40. Шухуров Ш. Ўзбек тилида фелг майллари тараққиёти. -Т., 1980.
41. Элгзааров Ж.Д. Сўз туркумлари ҳақида лингвистик назариялар. - Самарқанд, 1996.
42. Ўринбоев Б. Ўзбек сўзлашув нутқи. -Т., 1982.
43. Ўринбоев Б. Хозирги ўзбек адабий тилида вокатив категория. -Т., 1972.
44. Қиличев Э. Ўзбек тилининг амалий стилистикаси. -Т., 1992.
45. Қосимов Н. Ўзбек илмий-техникавий терминологияси масалалари. -Т., 1985.
46. Қурбонова М. Хозирги замон ўзбек тили (содда гап синтаксиси). -Т., 2002.
47. Қўнгулов Р. Субъектив баҳо формаларининг семантик-стилистик хусусиятлари. -Т., 1980.
48. Қўнгулов Р. Ўзбек тилининг тасвирий воситалари. -Т., 1977.
49. Қўчқортоев И. Сўз маъноси ва унинг валентлиги (Ўзбек тилидаги нутқ фелдлари асосида). -Т., 1977.

50. Фуломов А. Ўзбек тилида аникловчилар. - Т., 1940.
51. Фуломов А. Ўзбек тилида кўплик категорияси. - Т., 1940.
52. Фуломов А. Ўзбек тилида урғу. - Т., 1947.
53. Ҳожиев А. Тўликсиз феъл. - Т., 1970.
54. Ҳожиев А. Ўзбек тилида кўмакчи феъллар. - Т., 1966.
55. Ҳожиев А. Ўзбек тилида кўшма, жуфт ва такрорий феъллар. - Т., 1963.
56. Щерба Л.В., Виноградов В.В. Об основных языковых единицах // Грамматика русского языка. – М.: Изд. АН.СССР, 1953.
57. Щерба Л.В. Языковая система и речевая деятельность. – М. – Л., 1974.
58. Щербак А.М. Грамматика староузбекского языка. – М.-Л., 1962.
59. Язык и социум / Новости и актуальные материалы. Опубликовано рецензия на VIII Международную научную конференцию «Язык и социум», проходившую 1-2 декабря 2006 г. на филологическом факультете БГУ под эгидой МАПРЯЛ.
60. Якушин Б.В. Гипотезы о происхождении языка. – М., 1984.

e) internet saytlari

1. www.edu.uz
2. www.ziyo.edu.uz
3. www.gov.uz
4. www.ziyonet.uz
5. www.istedod.uz

Kafedra mudiri:

D.Z.Rajabov